Казан чоры

(1907-1913)

1907 елның сары яфраклар белән түшәлгән Казан урамына атлы повозкага утырып Тукай килеп керә.

Ул Казан газета-журналларында эшләү өчен татар әдәби һәм сөйләм телен, рус, гарәп, фарсы, төрек телләрен белгән тәҗрибәле шагыйрь һәм публицист буларак кайтты.

1907 елның көзеннән Тукайның Казан чоры – халкына, Ватанына шигъри сүзен әйтер өчен бирелгән биш ел да сигез айлык дәвере башлана. Тукай Казанга килүгә «Әл-ислах» газетасында, «Яшен» журналында актив катнаша башлый. Яңа дуслар да табыла. Болар: Фатих Әмирхан, Хөсәен Ямашев, Кәбир Бәкер, Әхмәтвафа Бәхтияров, Галиәсгар Камал, Солтан Рахманкулов, Гафур Коләхмәтов, бераз соңрак – Сәгыйть Сүнчәләй. Габдулла үзе теләгән әдәбият, журналистика өлкәсенә чума.

Г. Тукай 1907-1909 елларда Казанда чыккан "Әль-ислах" газетасы идарәсендә. Уңнан сулга: Г. Тукай, И. Әмирхан, Ф. Әмирхан, К. Бәкер, В. Бәхтияров. 1908 елгы фоторәсем.

"Яшен" журналы

Шул чорда Тукай белән Фатих Әмирхан арасында кыска, ләкин мәңгелек дуслык урнаша. Тукайның дөньяга карашларын алга таба үстерүдә иң зур рольне, әлбәттә, акыллы, тәҗрибәле Фатих Әмирхан уйнаган. Фатих Әмирхан, Галиәсгар Камал ерак Җаектан килгән Тукайны Казан һәм аның эчке дөньясы белән таныштыралар, эчкерсез күңелле яңа дуска эшлекле киңәшләр бирәләр...

Габдулла Тукай дусты Фатих Әмирхан белән.

Тукай килгәнче Казанда халык әдәбияты, балалар әдәбияты мәсьәләләре беркайчан да проблема итеп күтәрелмәгән була әле. Дөрес, халык кулында балалар яратып укый торган Каюм Насыйри, С.Рахманколый, Таиб Яхин китаплары, аерым хрестоматияләр була. Казанның әдәби көчләре дә инде байтак танылган. Галиәсгар Камал, Фатих Әмирхан, Гафур Коләхмәтовлар инде билгеле талантлар. Казан – университетлы, институтлы, берничә гимназияле, күп сандагы реаль училищелы, мәдрәсәле, бик күп клублы, әллә ничә төрле җәмгыятьле шәһәр. Әллә ничә газета-журнал, әллә ничә басмаханә бар анда. Тукай Казанга килгәч тә, әнә шул мәдәният-мәгърифәт атмосферасына чумып, иң кирәкле ике юнәлешне сайлап ала: халык әдәбиятын күтәрү һәм яшь буын өчен әсәрләр, уку китаплары, дәреслекләр язу. Тукай балалар әдәбиятына һәм халык әдәбиятын өйрәнү, бастырып чыгару эшенә нигез сала. Аның Казандагы кыска гомерендә балалар өчен булган унөч, халык иҗаты буенча дүрт, барлыгы утыздан артык китабы басылып чыга.

“Ялт – йолт”

Казанда Тукайның энергиясе яңа, киң мәйдан сорый. 1910 елның башында журналист Әхмәт Урманчиев редакторлыгында сатирик журнал «Ялт-йолт» чыга башлый. Тукай бөтен көчен шушы журналга бирә, сатирик әсәрләренең бик күбесе «Ялт-йолт»та басыла.

Ул шәһәрнең иҗтимагый эшләрендә актив катнаша, әйтик, «Шәрык клубы» программасындагы кичәләрдә концертлар, лекцияләрне оештыруда Г. Коләхмәтов, Ф. Әмирхан, Ф. Агеев, С. Рахманколый кебек алдынгы карашлы яшьләр белән бергә

эшли. Концертларда үзе чыгыш ясый. 1910 елның 15 апрелендә «Шәрык клубы»нда халык иҗаты буенча лекция укып, шәһәр яшьләрен таң калдыра. Шагыйрь үзенең табигый фикер әзерлеге белән илдә яңа революцион күтәрелеш башланганны тоеп ала. Әле генә кара реакция эзәрлекләүләре, тикшерүләр, төрмәләр, судлар белән тетрәнеп алган татар яшьләре каршына чыгып Тукай тарихи оптимизм тулы сүзләрен әйтә:

Дөресен әйткәндә, халык зур ул, көчле ул,
дәртле ул, моңлы ул, әдип ул, шагыйрь ул.

Тукай поэзиясенең чәчәк аткан вакыты, әлбәттә, Казан чоры. Китап нәширләре алдан ук аның әсәрләрен басарга вәгъдә биреп торалар, аның әсәрләрен Ырынбурдагы «Шура» белән «Вакыт» та, Казандагы «Йолдыз» да көтеп кенә тора. Ихтимал, Галиәсгар Камал йогынтысындадыр (ул «Йолдыз» редакциясендә эшли), Тукайның социаль характердагы бик күп шигырьләре либераль юнәлештәге «Йолдыз»да басыла. Социаль-сәяси эчтәлекле «Хөрмәтле Хөсәен ядкяре», «Көзге җилләр» кебек иң көчле шигырьләренең бу газетада басылуы шулай уйларга нигез бирә. Тукайның шагыйрь буларак дәрәҗәсе шулкадәр зур югарылыкка менә ки, байлар акчасына чыгып килгән дини-фәлсәфи-әдәби-сәяси журнал «Шура» Тукайның байларны тәнкыйть иткән үткен социаль мотивлы «Сайфия» шигырен дөньяга чыгара. Татар театрының эшчәнлегенә дә Тукай зур игътибар бирә. Театрның үзәгендә төп фигура – Тукайның яшьтәше һәм Уральскидагы сабакташы Габдулла Кариев. Театрда әсәрләрен куйдыручы, кайбер спектакльләрдә үзе дә уйнаучы – Г.Камал. Тукайның Казанга килгәч язган иң әүвәлге шигырьләреннән берсе театр турында. Театрның әһәмиятен Тукай әхлакый яктан гына түгел, социаль караштан чыгып та билгели. Тукайның «Болгар»да торганда да, «Амур»да яшәгәндә дә бүлмәсе буш булмый. Татар интеллигенциясенең мондый җыелышларын яшерен агентура аркылы жандармерия һәм полиция күзәтеп тора. Кунакларның төрлесе була. Шагыйрь үз тирәсендә йөргән гайбәтчеләрдән качарга тырыша. Әмма бүлмәсенә Хөсәен Ямашев килгән минутларны ул гомерендәге иң якты минутлардан исәпли.

Кайвакытта, Казан атмосферасында эче пошып, Тукай сәяхәткә чыгып китә: Түбән Новгородга Мәкәрҗә ярминкәсенә барып килә; Сембер губернасында Гурьевка фабрикасында була; Әстерханга Сәгыйть Рәмиев янына кунакка бара. Шәһәрдә булганда да гел хәрәкәттә: әле «Шәрык клубы»нда концертта катнаша, әле «Мөхәммәдия» шәкертләре алдында чыгыш ясый, Крестовниковлар заводы белән таныша. 1911 елның ахыры — 1912 елның башында Өчиледә яшәп ала, авыл халкының авыр, газаплы тормышын чагылдырган әсәрләр яза.

Күптәннән килгән үпкә авыруы көннән-көн көчәя. Шуның өстенә 1912 елның мартында зур фаҗига кичерә: ул «әүлия» дип атаган Хөсәен Ямашев — татар халкының иң гүзәл улларыннан берсе — кинәт үлеп китә. Бу көтелмәгән үлем Казан яшьләрен тетрәндереп җибәрә. Тукай Хөсәенгә багышлап ике шигырь яза. Ямашев үлгәч, ничектер дөньядан күңеле бизеп китә. Ул сәяхәткә чыга, Уфада, Петербургта була, аннан тагын Уфага килә. Дусларының киңәшен тотып, сәламәтлеген кайгырта башлый, казакъ даласына барып кымыз эчә. Бу йөрүләр, бу сәяхәтләр нәтиҗәсе буларак, искиткеч бай тасвирлы юлъязмалар циклы туа. Шулай да гомер елларының инде санаулы гына калганын Тукай аңлый. Дөресрәге – айларының. Шуңа күрә бер генә көнен дә әрәм итми, халыкка әйтәсе сүзләрен әйтеп бетерергә ашыга. 1912 елның җәендә Ф.Әмирхан белән бергәләп яңа әдәби-сәнгать журналы чыгарырга ниятләнәләр. Моның нашире итеп шул заманның алдынгы фикерле укымышлысы Әхмәтгәрәй Хәсәнине күндерәләр. Хәсәниләрнең Аккош күле янындагы дачасында мондый карар кабул ителә: журналны «Аң» дип исемләргә. Тукай аның беренче саны өчен махсус шигырь яза:

Үтте инде, дустларым, ул үткән эш, ни булса ул;
Инде эшлик саф, ачык күзләр белән, чын аң белән.

Соңгы көннәре

1913 елның башында шагыйрьнең сәламәтлеге бик нык какшый. Ләкин ул иҗат эшен туктатмый. Тукайның соңгы айларында язган әсәрләре аның чын мәгънәсендә зур патриот, гражданин һәм тарихны тирәнтен аңлаган шәхес икәнен исбат итәләр. Аның иң соңгы шигырьләрендә кат-кат Лев Толстойга мөрәҗәгать итүе, Шиһабетдин Мәрҗани шәхесе турында язуы, «Уянгач беренче эшем», «Юбилей мөнәсәбәте беләнъ», «Ике ихтар» кебек публицистикасы һәм «Олугъ юбилей мөнәсәбәте белән халык өмидләре», «Суык» шигырьләре — чын мәгънәсендә шедеврлар.

Коръәни Кәримнең «Наср» сүрәсен шигъри тәрҗемә итеп («Тәфсирме? Тәрҗемәме?») Тукай үзенең Аллаһ Тәгаләгә бирелгән ихлас мөселман булуын раслап чыга. Бу — шагыйрьнең үз гомеренә йомгак ясавы, әйтәсе килгәнне әйтеп калырга омтылуы.

Тукай Клячкин хастаханәсенә кергәндә дә үзенең соңгы «сәяхәткә» чыгуын аңлап китә. Иртәгә больницага ятар алдыннан ул «Амур»дагы күршесе Фатих Әмирхан янына керә. Әмирхан аңа:

– Тиз терелеп чык, тиз күрешик! – дигәч, Тукай:

Юк, тиз күрешмик әле, син озаграк яшә, – ди...

Тукай Клячкин хастаханәсендә. Янында : Габдулла Кариев, Фатих Сәйфи - Казанлы, Шиһабетдин Әхмәров

1913 елның 15 апрелендә (иске стиль буенча 2 апреле) бөек шагыйрь Габдулла Тукайның гомере өзелә. Казан шәһәренең моңа кадәр андый күп халык җыйган җеназа күргәне булмый. Авылларда, шәһәр мәдрәсәләрендә Тукайны күмгән көнне дәресләр уздырылмый. Матбугат органнары илнең төрле почмакларыннан килгән кайгы телеграммалары белән күмелә. Мәскәү, Петербургта чыккан рус матбугатында бу турыда хәбәрләр күренә. Бигрәк тә «Мусульманская газета» бу кайгылы хәлгә күп урын бирә. Анда телеграммалардан тыш Тукайга багышланган русча шигырьләр басыла. Рус һәм чит ил матбугаты Тукай шәхесе белән кызыксына башлый. Петербург газетасы «День» Тукайны «Татарский Пушкин» дип атап зур мәкалә бастыра. «Восточный сборник» дигән академик җыентыкта Тукайның биографиясе, бер-ничә шигырьнең русчага тәрҗемәсе бирелә. Лондонда чыга торган «The Russian Review» (Рус журналы) 1914 елда Тукай турында мәгълүмат бирә, аның «Пар ат» шигырен инглизчә бастыра. Тукай турында Төркия матбугатында күп языла...

Казан шәһәренең бүген Островский исеме белән йөртелгән урамындагы больницадан Тукайны Яңа бистә зиратына озаталар.

Яңа бистә зиратында Тукай кабере

Тукай безнең көннәрдә

Тукай исеме ничектер үзеннән-үзе халыкның мәдәниятен, әдәбият-сәнгатен берләштерүче, оеш-тыручы мәгънәви бер уртак исемгә әйләнде. Бу тенденция 1913 елдан соң ук шул юнәлештә үсеп китте, халык аның турында бәет чыгарды, күп шагыйрьләр аңа багышлап шигырь яздылар.

Тукайның вафатыннан соң узган еллар эчендә аның әсәрләре күп тапкырлар басылды, зур басмаларыннан берсе хәтта авыр сугыш елларында да (1943) дөнья күрде. Татар солдатларының аркасын-дагы капчыкта Тукай китабы Мәскәү яны, Курск Дугасы, Берлин сугышларын күрде. Беларус, Украина фронты сугышчыларының татар халкына хатларында яки татар халкының боларга җавапларын-да Тукайның кайнар патриотик шигырьләре үзәк урынны алды. Тукай иҗаты бүгенге заманда да яши, үзенең активлыгын югалтмый. Нигә шулай? Чөнки бу бөек иҗат – дөнья мәдәниятының аерылгысыз бер өлеше. Бөек Тукайның әкият-поэмасына таянып Фәрит Яруллин иҗат иткән «Шүрәле» балеты иле-без сәхнәләреннән чыгып Көнбатышта йөреп кайтты, һәрвакыт югары уңыш казанды. Тукай җырлары бүген Европада, Америкада, Африкада яңгырый. Финляндиядә күптән инде илебез белән мәдәният арадашлыгы органының бер бүлеге – «Тукай җәмгыяте» яшәп килә. Шунысы кызык, Тукай иҗаты сәнгатьнең барлык төрләренә дә уңай тәэсир ясый, аларны баета, үсәргә ярдәм итә. Ф.Яруллинның «Шүрәле»се, Рәшит Гобәйдуллинның «Кисекбаш», Ә.Бакировның «Алтын тарак» балетлары, Нәҗип Җиһановның «Кырлай» исемле зур күләмле симфониясе, рәссамнар И.Казаков, Б.Әлменов, Фәйзрахман Әминов әсәрләре, скульптор һәм рәссам Б.Урманче иҗаты – Тукай иҗатының бетмәс-төкәнмәс илһам чыганагы икәнлегенә дәлил.

Тукай яшәгән 40 нчы бүлмә

Казанның Татарстан һәм Мәскәү урамнары киселешендә урнашкан “Болгар номерлары” кунакханәсе электән Тукай исеме белән бәйле булды. Дөресрәге бәйле иде, чөнки иске бинаны 2008 елның көзендә җимереп ташладылар һәм хәзер аның урынына яңасы төзелде. Яңа бинада Тукай бүлмәсен генә булса да торгызырга иде.

Татарстанның Милли музеенда “Тукай яшәгән бүлмә” тарихи һәйкәле паспорты” саклана. Аны заманында музей фондларының баш саклаучысы Фәрт Гасыйм улы Гасыймов тутырган булган, документларга музей директоры В.М.Дьяконов кул куйган.

Фәрд Гасыймов музейда 1937–1941 елларда эшләгән, аннан соң Бөек Ватан сугышына киткән, кайткач тагын унбер ел музейда хезмәт куйган. “Болгар номерлары”ндагы “Тукай бүлмәсе” документларыннан күренгәнчә, “Болгар” бинасына эленгән истәлек тактасындагы татарча язу яңалифтә язылган. Димәк, бу паспортның сугышка кадәр тутырылган булуы мөмкин, чөнки татар язуы 1939 елга кадәр яңалифтә йөргән.

Тукай яшәгән 40 нчы бүлмәнең макеты

Паспортта Тукай яшәгән бүлмәнең зурлыгы сантиметрына кадәр күрсәтелгән. Үзе дә шагыйрь буларак Фәрт Гасыймов Тукай бүлмәсен кайчан да булса торгызырлар дип өметләнгәндер. Ул чакта бүлмәне үлчәгәндә, анда “Пишмаш” заводы мастеры А.Я.Карпеченконың өч кешедән торган гаиләсе яшәгән.

Шунысы игътибарга лаек, 1941 елда Ленинград архитекторлары Казанның Сөембикә манарасын да шулай үлчәп киткәннәр. Бу эш сугыш вакытында манара җимерелә калса, аны төзекләндергәндә төгәл сызымнарның кирәге чыгар дип кайгырту максатында башкарылган. Бәлки Тукай яшәгән кырыгынчы бүлмәне дә Фәрт Гасыймов шуңа күрә сугышка китәр алдыннан үлчәп калдыргандыр.

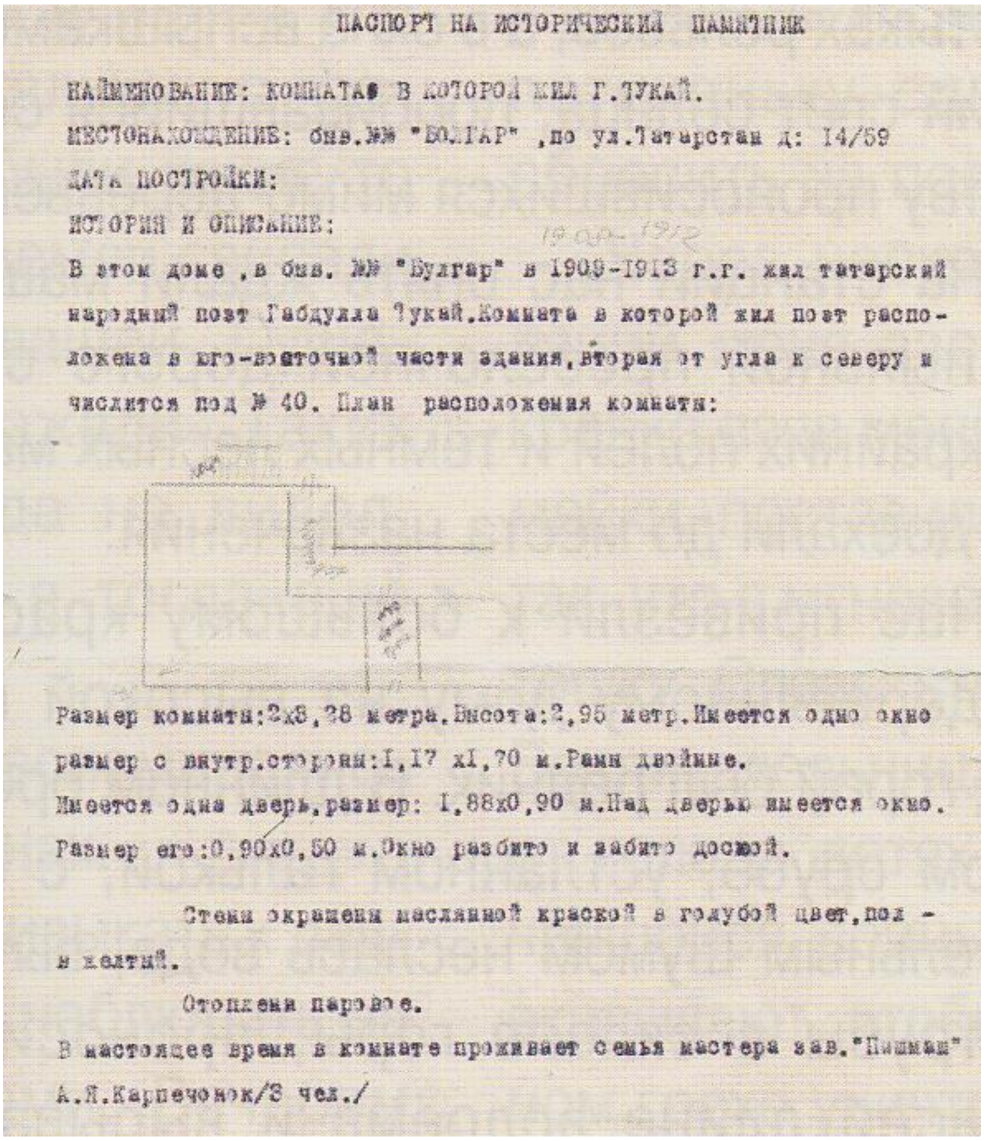

ПАСПОРТ НА ИСТОРИЧЕСКИЙ ПАМЯТНИК

НАИМЕНОВАНИЕ: КОМНАТА В КОТОРОЙ ЖИЛ Г.ТУКАЙ.
МЕСТОНАХОЖДЕНИЕ: быв.№№ "БОЛГАР" ,по ул.Татарстан д: 14/59
ДАТА ПОСТРОЙКИ:
ИСТОРИЯ И ОПИСАНИЕ:
В этом доме ,в быв. №№ "Булгар" в 1909-1913 г.г. жил татарский народный поэт Габдулла Тукай.Комната в которой жил поэт расположена в юго-восточной части здания,вторая от угла к северу и числится под № 40. План расположения комнаты:

Размер комнаты:2х8,28 метра.Высота:2,95 метр.Имеется одно окно размер с внутр.стороны:1,17 х1,70 м.Рамы двойные.
Имеется одна дверь,размер: 1,88х0,90 м.Над дверью имеется окно.
Размер его:0,90х0,50 м.Окно разбито и забито доской.

Стены окрашены масляной краской в голубой цвет,пол - в желтый.

Отопление паровое.

В настоящее время в комнате проживает семья мастера зав."Пишмаш" А.Я.Карпеченок/3 чел./

“Тукай яшәгән бүлмә” тарихи һәйкәле паспорты”

Паспорттагы язулардан күренгәнчә, 40 нчы номерлы бүлмә кунакханә бинасының көньяк–көнчыгыш өлешендә, төньяк почмактан икенче булып урнашкан. Бүлмәнең зурлыгы: 2х3,28 метр, биеклеге: 2,95 метр. Бер тәрәзәсе бар, аның эчке яктан үлчәме: 1,17х1,70 метр, рамасы ике катлы. Бүлмә бер ишекле, үлчәме: 1,88х0,90 метр. Ишек өстендә тәрәзә урнашкан, үлчәме: 0,90х0,50 метр, тәрәзә пыяласы ватык булганга, такта белән кадакланган. Бүлмә диварлары зәңгәрсу төстәге майлы буяуга буялган, идәне – сары төскә. Бүлмә пар белән җылытыла.

Паспортта Тукай 40 нчы бүлмәдә 1909–1913 елларда яшәгән дип язылган. Хәзер галимнәргә бу елларны төгәл ачыклау кирәк. Чөнки «Әл–Ислах» мөхәррире Вафа Бәхтияров истәлекләрендә Тукай «Болгар номерлары»нда 1908–1912 елларда яшәде, дип язган.